

Tin Turković

Odsjek za povijest umjetnosti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR - 10000 Zagreb
tturkovi@ffzg.hr

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

Primljen / Received: 9. 4. 2025.

Prihvaćen / Accepted: 5. 6. 2025.

UDK / UDC: 255.6:726(497.584Potirna)

726:2-523.4(497.584Potirna)

DOI: 10.15291/ars.4971

Nekoliko novih zapažanja o korčulanskoj obitelji Signija i dataciji hrama Venere Pelagije u Potirni na Korčuli

New Observations on the
Signii Family of Korčula and the
Dating of the Temple of Venus
Pelagia at Potirna

SAŽETAK

Natpis iz Potirne na otoku Korčuli koji svjedoči o gradnji hrama koji je izvjesna Signija Ursa posvetila Veneri Pelagiji od svojega je pronalaska privukao stanovitu pozornost, ali su ipak neka od ključnih pitanja povezanih sa sadržajem natpisa ostala nerazriješena. U tom smislu, niz pitanja povezanih s njegovom preciznijom datacijom, podrijetlom naručiteljice, nesumnjivo rijetkog imena, kao i pitanje vrlo specifične, dapače jedinstvene, posvete hrama Veneri Pelagiji i dalje ostaju otvorena. I dok na neka od tih pitanja dugo nije bilo moguće ponuditi odgovor, recentnija otkrića povezana s obitelji Signija, kao i sa značenjem kulta Venere Pelagije u sklopu Oktavijanova/Augustova „kulturnog programa” danas otvaraju mogućnosti za ponovno promišljanje korčulanskog natpisa.

Ključne riječi: otok Korčula, Potirna, Oktavijanovo/Augustovo doba, Signiji, kult Venere Pelagije

ABSTRACT

The inscription from Potirna on the island of Korčula, which records the construction of a temple dedicated to Venus Pelagia by a certain Signia Ursa, has attracted scholarly attention since its discovery. However, certain key questions related to its content remain unresolved: its precise date, the origin of the dedicator, whose name is undoubtedly rare, and the very specific, indeed unique, dedication to Venus Pelagia. While some of these questions long seemed unanswerable, recent findings related to the Signii family and a renewed understanding of the cult of Venus Pelagia within Augustus's "cultural program" now make a fresh reassessment of the Korčula inscription possible.

Keywords: island of Korčula, Potirna, Augustan age, Signii, cult of Venus Pelagia

Uvod

Natpis nađen u Potirni kod Blata koji govori o gradnji hrama božici Veneri Pelagiji (sl. 1) spada među važnije rimske natpise na otoku, kako je već istaknuo Vinko Foretić.¹ U stručnoj je literaturi već dugo poznat,² bolje rečeno od 1857. godine, kada je pronađen, odnosno 1878., kada ga je objavio Nicolo Ostoich.³ Natpis je čitan nekoliko puta tijekom 19. stoljeća, počevši od čitanja Theodora Mommsena (sl. 2), do gotovo istodobnih čitanja koja su ponudili Vid Vuletić-Vukasović i Frano Radić,⁴ te s druge strane Šime Ljubić.⁵

Od arhitekture na lokalitetu još su u Ostoichevo doba nađeni relativno skromni arheološki ostatci (*rottami di pilastri, cornici e pietre lavorate*),⁶ a spoznaje o nalazi- ma sumira Igor Borzić: „Danas se na lokalitetu mogu vidjeti ostaci rimske cisterne uklopljene u okolnu arhitekturu, no nekoliko vrlo značajnih spomenika koje se u

1.
Natpis iz Potirne (izvor: IGOR BORZIĆ /bilj. 7/, T. XV.1)

Potirna inscription

2.
Mommsenov prijevod i restitucija natpisa (izvor: ŠIME LJUBIĆ /bilj. 4/, 70)

Mommsen's translation and reconstruction of the inscription

Mommsen.

traditur:

SIGNA VRS A · SIGN^N
SYMPHORI · TEMR^MV
VENR^I PELAGIAE · A
SOLO · FECT^T · ET · SIGNVV
IPSI VS DE A POSVI
SA · LCONVPNIOCI · NDOK MAIS

restituē:

SIGNA · VRS A · SIGN^N
SYMPHORI · TEMP^MV
VENR^I PELAGIAE · A
SOLO · FECT^T · ET · SIGNW
IPSI VS · DE Æ · POSVIT
FALCONE · E · CLARO · K · MAIS
COS

Radić-Vukasović.

SIGNIA VRS A · SIGN^N
 SYMPHOR FTEM^MRV
 VENER^I PELAGIAE · A ·
 SOLO FECT^T · ET · SIGNW
 IPSIVS DEAE · POSVT
 SACL · CORNIFICIO SECUNDO K MAIJ

SIGNIA VRS A · SIGN^N
 SYMPHORI · TEM^MV
 VENER^I PELAGIAE A ·
 SOLO FECT^T · ET · SIGNW
 IPSIVS DEAE · POSVT
 SAC · L CORNIFICIO SECUNDO K MAIS

4.
 Radićevo i Vukasovićevo čitanje
 natpisa (izvor: ŠIME LJUBIĆ /bilj.
 3/, 70)

Radić's and Vukasović's reading of
 the inscription

5.
 Ljubićevo čitanje natpisa (izvor:
 ŠIME LJUBIĆ /bilj. 3/, 70)

Ljubić's reading of the inscription

posljednji u nizu istraživača koji su se njime bavili, pokušao sumirati povijest čitanja toga završnog retka, gotovo se potpuno suzdržao od njegove rekonstrukcije, nudeći jedno načelno i dvojbeno mišljenje.¹¹

Dileme oko čitanja natpisa započele su s nemogućnošću N. Ostoicha da restituira upravo taj zadnji redak.¹² On se obratio Theodoru Mommsenu, koji ga je iščitao također netočno te iznimno proizvoljno restituirao dodajući na kraju kraticu *cos*, a samim time i „pogurnuo” njegovu dataciju u kasno 2. stoljeće.¹³ „Prepoznajući” u zadnjem redu imena Kvinta Pompeja Falka i Gaja Julija Klara, kao konzula čijim je imenima natpis datiran, gurnuo je dataciju u 193. godinu n. e.¹⁴

Sa zadnjim retkom nisu imali manje problema ni Frano Radić, Vid Vuletić-Vukasović i Šime Ljubić, iako su u njemu dobro prepoznali ime L. Kornificija. Ipak, jedini Kornificije kojeg je Ljubić mogao povezati s natpisom bio je *consul suffectus* iz 275. godine, punog imena Vetije Kornificije Gordijan,¹⁵ pa je posljedično datacija natpisa pomaknuta još dublje prema koncu antičkog doba. U posljednjim je istraživanjima usvojena datacija natpisa u ranocarsko razdoblje.¹⁶

Ovom ćemo se prigodom vratiti na pitanje zadnjega, grubo pisanog retka, čije je čitanje i pravilna interpretacija od presudne važnosti za značenje cjelokupnog natpisa i njegovu dataciju. Prvi su osvrtni na tekst natpisa svjedočili različitim mišljenjima. Mommsen je zadnji redak natpisa (CIL III 03066) čitao s iznimnom proizvoljnošću: *Falcone et Claro K. Mais cos.* (sl. 2). Radić i Vukasović nude smislenije čitanje,¹⁷ posebice s obzirom na spominjanje izvjesnog Lucija Kornificija pa po njima zadnji redak glasi: *Sac(e)l(lum). Cornificio Secundo K(alendas) Maji.* (sl. 4),¹⁸ dok ga Ljubić čita *Sac · L Cornificio Secundo K Mais* (sl. 5), te izbacuje Mommsenov dodatak *cos*. Ljubić nudi i objašnjenje tog retka, te piše: „SAC je očito.¹⁹ Sliedi L poveće, te bez dvojbe oznaka Kornificije obitelji, a tako bi značilo Lucio. Cornificio, Secundo, to su imena konzula od godine, kada je templum posvećen bio (*sacratum, consacratum*). Ali tih imena nismo mogli naći u običnih popisih konsularskih. Jedino za god. 275 po Is dolazi kao *consul suffectus* neki „Vettius Comificius Gordianus”, koji je svoju stolicu zasjeo prvoga srpnja.”²⁰ Upravo s Ljubićevim čitanjem počinje se, po našem sudu, nazirati stvarna poruka zadnjeg retka natpisa.

U kontekstu se natpisa *sac* nameće kao skraćena za *sacravit* (posvetila je) (kao u bezbrojnim sličnim skraćenicama na natpisima, npr. AE 1983, 0560, AE 1982, 0931, AE 1972, 0522, AE 1971, 0112, AE 1975, 0705, CIL III, 01006 itd.).²¹ Ljubić, nadalje, primjećuje da slijedi oveće slovo L, nakon kojeg slijedi plebejsko prezime Kornificije u dativu. Pa makar Ljubić nije to uvidio, s ovim zapažanjem dobiva se znakovito ime

Lucija Kornificija. Riječ je o plebejskom imenu, koje je, međutim, u povijesti zapisano kao ime konzula, Oktavijanova admirala i iznimno ekscentričnog člana Augustova užeg kruga konfidanata, onoga kojeg su Rimljani pamtili po mnogim pobjedama, ali i progonu Bruta u odsutnosti 43. g. pr. n. e.²² No, istodobno onoga kojem je Oktavijan povjerio obnovu (33./32. g. pr. n. e.) drugoga najvažnijeg hrama u Rimu,²³ posvećenoga Dijani Aventinskoj.²⁴ Lucije Kornificije, sin istoimenog oca, iako plebejskog roda, bio je dio društvenog sloja koji Ronald Syme naziva novom *nobilitas* i nipošto nije bio osoba bez novostećene reputacije,²⁵ što potvrđuje i izbor za funkciju konzula 35. g. pr. n. e. Njegov je sukonzul iz 35. g. pr. n. e., Sekst Pompej (*Sex. Pompey Sex. f.*), posve druga priča, najvjerojatnije unuk Seksta Pompeja, proskribiranog sina Gneja Pompeja, posve sporedna ličnost te 35. g. pr. n. e., bio je iz nekog razloga izvučen iz opskurnosti, a vjerojatno i predmet podsmijeha, godinu nakon pobjede kod Nauloha 36. g. pr. n. e.²⁶ Stoga ne bi trebalo iznenaditi da se njegovo ime ne shvaća referencijom za posvetu, te da je izostavljen s natpisa.

Valja, naposljetku, istaknuti i da iza imena Lucija Kornificija na natpisu slijedi *Secundo*, dakle puno ime s natpisa glasi *Lucius Cornificius Secundus*, baš kao što je to i Igor Borzić već zaključio.²⁷ Čini se da se ovaj dodatak *Secundus* može protumačiti na više načina. Moguće je da se pridjevak „Drugi” može odnositi na činjenicu da je sin istoimenog oca (*L. Cornificius L. f.*), ili da je drugi, onaj preferiraniji, sretniji (*felix, fortunatus*), uspješniji (*prosperus*) i, posljedično, prihvatljiviji od dvojice konzula za tu (35.) godinu.²⁸ No, bez obzira na tumačenje, ime Lucija Kornificija, konzula, Oktavijanova admirala i osobe od njegova povjerenja snažno upućuje na to da je riječ upravo o konzulu iz 35. g. pr. n. e. Datum posvećenja hrama i skulpture je, dakle, s velikom vjerojatnošću 1. svibnja 35. g. pr. n. e.

Naručiteljica hrama i obitelj Signija

Sljedeće pitanje koje se otvara jest pitanje naručitelja hrama (sl. 1). Igor Borzić navodi kako je „izvjesno da obitelj *Signius* baštini plodni potirski kraj. Ovaj inače vrlo rašireni gentilicij na prostoru rimske Dalmacije iznimno je rijedak...”²⁹ na prostorima Carstva. Međutim, iz pregleda CIL-a proizlazi da se taj gentilicij skoro uopće ne pojavljuje na drugim prostorima Carstva, a jedini *Signius* čije se ime povezuje s nekom drugom provincijom (prema CIL-u) jest *Signius Valens* (AE 1934, 0180 (B)), vojnik sahranjen u *Heraclea Lyncestis* u Makedoniji tijekom 1. st. n. e. Ime nije bilo posebno rašireno ni po Dalmaciji; poslije se javlja svega još dva puta, i to u vezi sa Salonom (*Lucius Signius*, CIL III, 09746 i *Signius Lupus*, CIL III, 02235 i add.).³⁰ Evidentno je riječ o imenima ljudi skromnog podrijetla (oslobođenici), baš kao što je Borzić i pretpostavio,³¹ no njihovo imanje u čijem su posjedu bili već 35. g. pr. n. e. nije nipošto bilo bezvrijedno.³² Stoga se postavlja pitanje – kako su osobe imena Simforije Signije i Signija Urša došle u posjed plodnoga potirskog kraja?

No, posebno je zanimljivo, a u ranijim istraživanjima nije moglo biti uočeno, da se ime *Signius* pojavljuje u Rimu, odnosno njegovoj okolini, preciznije na grobnoj parceli (Julijevaca), odnosno tzv. „kolumbariju Augustovih oslobođenika” kraj Apijske ceste. Zahvaljujući Dietrichu Boschungu i njegovim istraživanjima, sada su poznate generacije oslobođenika koji su pokopani na toj grobnoj parceli.³³ Jednoj od prvih generacija pripada i Signija Ida kojoj je Augustov *dispensator* Teofil dozvolio ukop njezina jednogodišnjeg sina C. Signija Zoila (Ζωϊλος) i njezinih ostalih potomaka.³⁴ Bez obzira na vrstu odnosa koji je Signija Ida imala s Cezarovom i Oktavijanovom/Augustovom obitelji, dvije činjenice smatramo ključnima: a) da su Signija Ida, njezin sin i njezini nasljednici imali osigurano grobno mjesto na grobnoj parceli Julijevaca, i to u „Augustovu kolumbariju” i b) da je riječ o jednoj poznatoj obitelji tog imena izuzev korčulanskih Simforija i Urse. Pa iako se ne može uspostaviti jednoznačna

veza između korčulanskih Signija i onih rimskih, sama činjenica da su korčulanski Signiji došli u posjed plodnog imanja, na kojem si mogu priuštiti čak i podizanje hrama, i to ni manje ni više s posvetom Veneri, (pra)roditeljici i zaštitnici *gens Iulia*, navodi na zaključak da imaju sve veze s članovima rimske obitelji, koji su očito Oktavijanovi/Augustovi liberti i ljudi od njegova povjerenja. Što se pak tiče Lucija Signija ili Signija Vuka (*Lupus*) (znakovitog anomena, s obzirom na Signiju Ursu (Medvjedica)), vrlo je vjerojatno da je riječ upravo o potomcima Simforija i Urse, s obzirom na tako rijetko ime *Signius*. Međutim, nemoguće je dokučiti u kakvom su rodbinskom odnosu mogli biti. To se posebno odnosi na Signija Vuka kojeg od Simforije i Urse razdvaja više od dva stoljeća. Bilo kakve spekulacije glede toga čine se nezahvalnima.

Posveta Veneri Pelagiji i *signum* postavljen u hramu

Posveta Veneri Pelagiji, koja se spominje u natpisu, posebno je znakovita, iako je i ona, kao i natpis, bila predmetom mnogih zabuna, mahom proizašlih ili iz manjka informacija ili iz relativno površne ekvacije boginja Afrodite i Venere. U današnje je digitalno doba lako ustanoviti da je korčulanski *templum* imao jedinstvenu posvetu, barem ako je suditi po sačuvanim natpisima.³⁵

Bruna Kuntić Makvić zaključuje kako je moguće da je gospodarica Korčule uistinu izvorno bilo žensko božanstvo koje je korijene vuklo od Afrodite Knidske, dok se pridjevnik Pelagija u očitome negrčkom kontekstu imanja Signija jednostavno pridružio Venerinu imenu „zbog toga što je na Korčuli bio odavna uvriježen kult božice s upravo tim grčkim pridjevkom”.³⁶ Naravno da je moguće da je izvorno kult Afrodite bio donesen na Korčulu putem knidske kolonizacije, te da je u stoljećima prije konačne uspostave rimske prisutnosti na otoku doista njegovo stanovništvo štovalo boginju-gospodaricu koju su grčki doseljenici prepoznali kao svoju Afroditu. Međutim, teško je složiti se sa zaključkom da bi ta vjerovanja preživjela korjenitu demografsku promjenu u otočkom stanovništvu nakon rimskog pogroma lokalnog stanovništva. U svojem je radu Bruna Kuntić Makvić krenula putem analize grčke „mitologizacije” jadranskih prostora,³⁷ posebno se oslanjajući na pisanje Apolonija Rođanina i njegovu Argonautiku te u velikom broju slučajeva i dokazala da se fizički prostor doista „mitologizirao” u skladu s grčkim uobičajenim navikama i potrebama. I nema dvojbe da je u tome u pravu. Međutim, uistinu je teško protegnuti isti način izvođenja zaključaka o kontinuitetu grčkih kultova ili njihovu sinkretiziranju s rimskima na otocima kao što su Korčula ili Mljet. Valja ipak imati na umu da su oba otoka postala *bona damnatorum* zbog gusarenja, zločina protiv rimske države, i ispražnjena od većine stanovnika, kako Apijan izvještava.³⁸ Time se znatno umanjuje vjerojatnost da je na otoku došlo do prežitka ranijih kultova, tim više što je u slučaju obitelji korčulanskih Signija posve sigurno riječ o novopridošlicama na otok, i to iz samog Rima. I Petar Lisičar je razmišljao u smjeru kontinuiteta jednoga starijeg kulta, a u pridjevku Pelagija vidio je ostatak štovanja predilirske boginje Pelagone, Pelagie, čiji se kult održao na Korčuli posredstvom ilirskog stanovništva.³⁹

Međutim, u slučaju Venere Pelagije, kojoj je Signija Ursa dala podignuti hram i izraditi kultnu skulpturu (prikaz), teško bi se bilo nadovezati na specifičnu argumentaciju i liniju zaključivanja Brune Kuntić Makvić i Petra Lisičara.⁴⁰ Istina, boginja Afrodita imala je različite epitete kao što su *Pontia*, *Pelagia*, *Limenia*, *Epilimonia*, *Nauarchis* i *Euploia*, ali svi su ti epiteti isključivo grčke provenijencije.⁴¹ Naizgled, ali samo naizgled, može izgledati neobično da se Ursa odlučila za posvetu upravo Veneri Pelagiji, iako, kada se uzme u obzir novo značenje koje je „morska” Venera kao pobjedonosna boginja na moru i zaštitnica u pomorskim bitkama, posebno onoj kod Akcija, pridobila u sklopu Oktavijanova/Augustova novog „kulturnog programa”, onda takva posveta zapravo više i ne bi trebala iznenađivati.⁴² U prilog

6.

a) Augustov novac s likom Venere
s dijademom, kovan između32. i 29. pr. n. e. (izvor: PAWEŁ
GOŁYŹNIAK /bilj. 43/, kat.br. 875)b) Stakleni intaglio s likom Venere
s dijademom, između 32. i 29. pr.
n. e. (izvor: PAWEŁ GOŁYŹNIAK
/bilj. 43/, kat. br. 876)a) Coin of Augustus with Venus
wearing a diadem, struck between
32 and 29 BCb) Glass intaglio with Venus wearing
a diadem, between 32 and 29 BC

a

b

zaključku da je kult Venere Pelagije izravno uvezen na Korčulu s planskim naseljnjem Signija stoga govori i podrijetlo obitelji Signija, i vrijeme njihova doseljenja te kontekst u kojem su oni nastanjeni na plodno imanje u Potirni.

Naime, recentno je Paweł Gołyźniak istaknuo do koje je mjere kult Venere bio promoviran pod Oktavijanom/Augustom, pa se njezina glava ili poprsje javlja na nizu novčića kovanih između oko 32. do 29. g. pr. n. e. i 16. g. pr. n. e.⁴³ I kako ističe Gołyźniak, isti tip Venere s dijademom (sl. 6) zatječe se istodobno na gravurama na dragom kamenju, odnosno pečatnjacima.⁴⁴ No, kako navodi, poseban uspjeh Augustova kulturno-političkog programa ogledao se u proliferaciji gema s prikazom Venere Pelagije,⁴⁵ što je postalo općim trendom tijekom 1. st. pr. n. e. Naravno, takav razvoj i ne bi trebao iznenađivati s obzirom na rastuću potrebu promocije maritimnih tema u svjetlu rastućeg značenja mora i pomorskih rimskih osvajanja u mediteranskom bazenu. I kako je Gołyźniak uočio na pet srodnih prikaza (sl. 7a-e), upravo tijekom Oktavijanova/Augustova doba uobičajena predodžba Nereide koja jaše Tritona izmijenjena je u sliku Venere koja jaše Tritona.⁴⁶ Naposljetku, ne treba smetnuti s uma da je promocija Venere ujedno značila i promociju zaštitnice Julijevaca. Gołyźniak je napisao da je, kao takva, ova predodžba Venere Pelagije koja jaše na Tritonu bila svojevrsni glasnik Oktavijanove pobjede kod Akcija,⁴⁷ ali, ako bismo smjeli dodati, ona se ujedno čini i pobjedonosnim simbolom nakon bitke kod Nauloha.

Nesumnjivo je bitna i Gołyźniakova opservacija da su gema s prikazom Venere Pelagije očito u znatnoj količini cirkulirale među „običnim ljudima”, te da već ta činjenica upućuje na uspješnost Oktavijanova/Augustova „kulturno-religijskog” programa. Naravno, očito je da nije riječ samo o prikazima s Venerom Pelagijom i Tritonom, već su dio te propagande bile i druge predodžbe koje su uključivale Veneru, kao što je npr. *Epithragia* koja jaše zodijski znak Jarca.⁴⁸ U konačnici, kako Gołyźniak zaključuje, prilično je primamljiva ideja da su takve gema s likom Venere bile svojevrsni znak časti i priznanja koji se dodjeljivao Oktavijanovim/Augustovim sljedbenicima ili zaslužnim časnicima.

Ova nas posljednja pretpostavka ponovno vraća u Potirnu na Korčuli i na posvetu hrama Veneri Pelagiji koja se, po našem sudu, dogodila upravo 1. svibnja 35. g. pr. n. e., dakle upravo u vrijeme kada je Oktavijan započinjao sa svojom promocijom Venere Pelagije, koja ovdje očito ne funkcionira kao puki odraz Afrodite Pelagije, već znakovito nosi rimsko ime, i to ono koje je Augustov propagandni program tako zdušno promicao. Štoviše, s obzirom na ime posvetiteljice čija se, kako smo ovdje ustvrdili, jedina istomena rodbina nalazila pokopana upravo na (julijevskoj)

7.

a) Intaglio, akvamarin, mjere: 17 x 13 x 7 mm, Venera Pelagija jaše na Tritonu, privatna zbirka (izvor: PAWEŁ GOŁYŹNIAK /bilj. 43/, kat. br. 877)

b) gipsani odljev izgubljene gravure, Venera Pelagija jaše na Tritonu, The Beazley Archive, University of Oxford (izvor: PAWEŁ GOŁYŹNIAK /bilj. 42/, 119, fig. 4)

c) preslika gravirane geme iz 1732., Venera Pelagija jaše na Tritonu, Museo Archeologico, Florence, inv. br. 1424 (izvor: PAWEŁ GOŁYŹNIAK /bilj. 42/, 120, fig. 5)

d) gipsani odljev intaglia (fragment), mjere: 11 x 19 x 3 mm, Venera Pelagija jaše na Tritonu, The Walters Art Museum, Baltimore (izvor: PAWEŁ GOŁYŹNIAK /bilj. 42/, 121, fig. 6)

e) Intaglio, sardoniks, mjere: 12 x 17 mm, Venera Pelagija jaše na Tritonu, The University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia, inv. br. 29-128-1882. (izvor: PAWEŁ GOŁYŹNIAK /bilj. 43/, kat. br. 878)

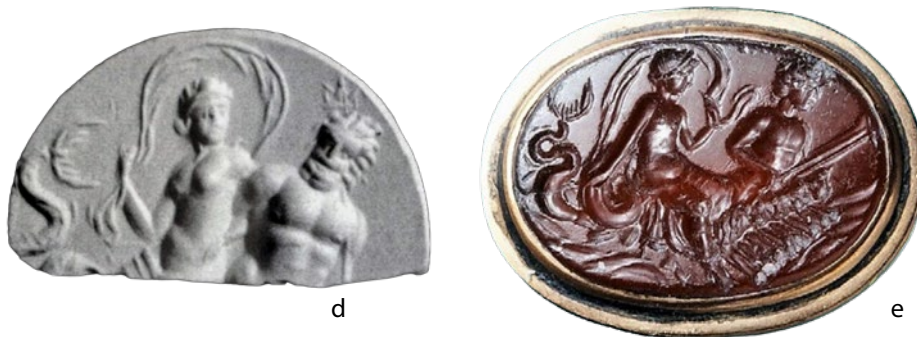
a) Intaglio, aquamarine, dimensions 17 x 13 x 7 mm, Venus Pelagia riding a Triton, private collection

b) Plaster cast of a lost engraving, Venus Pelagia riding a Triton, The Beazley Archive, University of Oxford

c) Engraved gem, illustration from 1732, Venus Pelagia riding a Triton, Museo Archeologico, Florence, inv. No. 1424

d) Plaster cast of an intaglio (fragment), dimensions 11 x 19 x 3 mm, Venus Pelagia riding a Triton, The Walters Art Museum, Baltimore

e) Intaglio, sardonyx, dimensions 12 x 17 mm, Venus Pelagia riding a Triton, University of Pennsylvania, Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia, inv. No. 29-128-1882

Oktavijanovoj/Augustovoj grobnoj parceli kraj Rima, gotovo se nemoguće otrgnuti zaključku da su Simforije i Ursa bili upravo takvi Oktavijanovi/Augustovi sljedbenici i ljudi od povjerenja kakve spominje Gołyźniak. Kada bismo otišli korak dalje, mogli bismo naslutiti da je posveta Veneri Pelagiji bila duboko znakovita te da je predstavljala svojevrsnu zahvalu za Oktavijanovo dobročinstvo nad Signijima (Simforiju i Ursi) kojima je dodijelio (kako Borzić ističe) plodan potirnski kraj.

Ovdje nam nije namjera osvrtni se na pitanje značenja samog datuma 1. svibnja 35. g. pr. n. e. Iz Apijanovih riječi (XVI.46) posve je jasno da su Korkirani i Melićani strogo kažnjeni zbog gusarenja, njihovi mladići su ubijeni, a ostali prodani u roblje.⁴⁹ Je li se to dogodilo već rano 35. g. pr. n. e., na samom početku rata, ili je romanizacija otoka već bila u tijeku, ostaje otvoreno.

Naposljetku, preostaje pitanje kakav je to *signum* (statuu ili figuru) za hram dala izraditi Signija Ursa. Prema navedenim primjerima s gema i prstenja, moglo bi se zaključiti da je *signum* Venere Pelagije vrlo vjerojatno bio nastao prema ikonografskom predlošku koji je stvorila Oktavijanova/Augustova propaganda. Čini se posve izvjesnim da taj *signum* nije imao ništa zajedničko s kasnoklasičnim ili helenističkim prikazima Afrodite, te je mnogo izvjesnije da je riječ o prikazu boginje s dijademom na glavi koja jaše na Tritonovu repu kroz morske valove. Dijadem je, po Gołyźniaku, ključan za prepoznavanje ženskog lika na ovakvim prikazima kao Venere, jer uz helenističke kraljeve i kraljice, tek ga Afrodita/Venera nosi na glavi.⁵⁰ Na svih pet primjera gema koje Gołyźniak navodi Venera je *velificans*, što bi pak Karl Galinsky odmah shvatio kao znak božanstva, te bi isključio mogućnost da je riječ o nimfi.⁵¹ Prema istim analogijama, moglo bi se očekivati da je Ursin *signum* prikazivao gologruđu Veneru usred mora i morskih valova kojima plovi jašući na Tritonovu repu, dok je Triton nježno podržava svojom desnom rukom, držeći trozubac u lijevoj. Pa, iako je skulpturu/reljef, nažalost, progutala povijest, takav bi prikaz, koji smatramo vrlo vjerojatnim, bio jedinstven na istočnoj obali Jadrana.

Zaključak

Zabilježeni ostatci hrama u Potirni jasno upućuju na to da se na ovome korčulanskom imanju nalazilo jedinstveno zdanje, najvjerojatnije zaključeno nišom izrađenom u bijelom mramoru u koju je bila smještena kulturna skulptura (reljef?). S obzirom na to da je sama ploča s natpisom bila, kako Ostoich napominje, *sculpita in marmo bianco*,⁵² baš kao i ulomci njezina korniša,⁵³ može se pretpostaviti i da je kulturna skulptura bila načinjena od bijelog mramora. Iz ovih nekoliko zabilješki moglo bi se naslutiti da nije riječ o hramu jeftine rustične izvedbe, već o privatnoj gradnji u koju su utrošena znatnija sredstva i trud.

Natpis iz Potirne svjedoči o jedinstvenoj posveti kakva se ne zatječe nigdje širom Carstva. Recentne spoznaje iz Rima, pak, napokon omogućuju da se stvori slika i o ljudima koji su podignuli i posvetili ovo zdanje. Po svemu sudeći, riječ je o Oktavijanovim/Augustovim oslobođenicima, konfidantima i novostvorenim veleposjednicima, doseljenima na Korčulu u sklopu planskog naseljavanja ispražnjenih imanja na otoku. U doba kada se rimski Signiji, članovi „carske obitelji”, ukapaju kao oslobođenici na prominentnom mjestu u tzv. „kolumbariju Augustovih oslobođenika” pored Apijskog puta, njihovi rođaci, korčulanski Signiji, koji sasvim sigurno pripadaju i istoj porodici i istoj društvenoj grupi Oktavijanovih/Augustovih oslobođenika, očekivano dobivaju zadatak upravljanja zaplijenjenim posjedom oko Potirne.⁵⁴ Spomen Lucija Kornificija, konzula iz 35. godine i člana užeg kruga Oktavijanovih/Augustovih pouzdanika, u zadnjem retku natpisa, vraća nas upravo u doba koje je bilo prijelomno za povijest Korčule, doba uspostave konačne rimske dominacije nad otokom. Dakle, barem dva čvrsta argumenta navode na zaključak da je zdanje zapravo posvećeno 1. svibnja 35. g. pr. n. e.

No, izneseni argumenti nalaze dodatnu potvrdu u samoj posveti hrama, jer i ona upućuje na ovdje iznesenu dataciju. Hram iz Potirne nesumnjivo predstavlja iznimku s obzirom na svoju posvetu, koja se samo naizgled može činiti generičkom i izvedenom iz repertoara pridjevaka kojima je nekoć zvana i po kojima je štovana Afrodita. U slučaju Potirne, s obzirom na sve nabrojene faktore – od vremena posvete, vjerojatnog podrijetla naručiteljice hrama i njezinih poveznica s Augustovim krugom te specifičnih okolnosti u kojima se Korčula nalazila u to doba, vjerojatnije je da potirski hram sa svojom posvetom Veneri Pelagiji predstavlja jednu od važnih iznimaka štovanja boginje koja je imala ne samo religijske već i političko-ideološke konotacije posredstvom Oktavijanove/Augustove propagande. Dakle, i cjelokupni

političko-ideološki kontekst u kojem snažno zaživljava upravo kult Venere Pelagije kao sredstvo Oktavijanove/Augustove propagande upućuje ponovno na isti zaključak i na isto vrijeme – 1. svibnja 35. g. pr. n. e.

Kako je Dino Demicheli opravdano zaključio, Venera je nesumnjivo i u svojem „konvencionalnijem” obliku bila štovana i u samom središtu provincije (sudeći po natpisima posvećenima Veneri (CIL III 1962, 1963, 1964, 1965, 8687, 8688; ILJug 2062–2063) i njezinim prikazima s područja Salone).⁵⁵ Međutim, slučaj hrama Venere Pelagije iz Potirne predstavlja nezaobilazan unikum, čak i u međunarodnim razmjerima.

Iako hram u Potirni, kao i cjelokupan arhitektonski sklop, zahtijeva daljnja i opsežnija istraživanja i promišljanja, u ovome nam je navratu bila intencija iznijeti nekoliko novih zapažanja i zaključaka o korčulanskoj obitelji Signija, o dataciji hrama Venere Pelagije, ali i o cjelokupnom kontekstu izgradnje i posvete hrama. Do takvih je zaključaka bilo moguće doći pomnijom analizom povetnog natpisa, ali i sagledavanjem ovih dosad neodgovorenih pitanja u kontekstu novijih znanstvenih spoznaja o obitelji Signija i o fenomenu afirmacije kulta Venere Pelagije u sklopu Oktavijanove/Augustova „kulturno-religijskog” programa.

BILJEŠKE

¹ VINKO FORETIĆ, Korčula u domaćim i međunarodnim relacijama, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 22 No. 1 (1980.), 109. Foretić ga ističe i u svojem pregledu korčulanske povijesti u starom vijeku u VINKO FORETIĆ, *Otok Korčula u srednjem vijeku do g 1420.*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb (1940.), 22.

Natpis se danas čuva u kući obitelji Ostoić u Blatu na Korčuli, među nasljednicima Nicola Ostoiča. Svesrdno zahvaljujem dr. sc. Dinku Radiću koji mi je priskrbio ovu informaciju.

² IGOR BORZIĆ, Ulomak sarkofaga od prokoneškog mramora iz Potirne na otoku Korčuli, u: *CAMBIJEV ZBORNIK I: Zbornik radova posvećenih osamdesetogodišnjici života Nenada Cambija* (ur. Radoslav Bužančić), Split (2019.), 263.

³ NICOLÒ OSTOICH, *Compendio storico dell' isola di Curzola*, Zadar, 1878., 39–40.

⁴ ŠIME LJUBIĆ, Rimski nadpis našast u Potirni na otoku Korčuli, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. 9 No. 1 (1887.), 70.

⁵ ŠIME LJUBIĆ (bilj. 4), 70–71.

⁶ NICOLÒ OSTOICH (bilj. 3), 39.

⁷ IGOR BORZIĆ (bilj. 2), 263. Pregled nalaza donosi Igor Borzić u svojem magistarskom radu, te naposljetku i napominje: „Prostor Potirne sigurno je s obzirom na arheološki materijal jedan od nekoliko najznačajnijih lokaliteta na otoku. Vlasnik imanja najvjerojatnije je u svom posjedu imao gotovo čitav prostor zaravni, a središte se nalazilo na njegovu zapadnom kraju. Stoga bi zajedno s njim možda trebalo promatrati i manje lokalitete kao što je Potirna – Humac.” Vidi IGOR BORZIĆ, *Otok Korčula – primjer romanizacije dalmatinskog otoka*, magistarski rad, Zadar, 2007., 100–119 (117).

⁸ Opis prenosi sam Mommsen 1873. uz restituciju natpisa. Vidi THEODORUS MOMMSEN, *CORPVS INSCRIPTIONVM LATI-NARVM Vol. 3, Pars I*, apvd Georgivm Reimervm, Berlin, 1873.,

392; Vidi i PETAR LISIČAR, *Crna Korkira i kolonije antičkih grka na Jadranu*, Sarajevo, 1951., 129, bilj. 8. Slično spominje i Borzić, makar navod o natpisu *VENVS* pripisuje Ostoičevu Kompendiju. Vidi IGOR BORZIĆ (bilj. 2), 263.

⁹ FRANKO OREB, Don Frane Bulić i Korčula, *Tusculum: časopis za solinske teme*, Vol. 3 No. 1 (2010.), 224.

¹⁰ GRGA NOVAK, Arheološka istraživanja na otocima Korčuli i Hvaru u 1951. i 1952. godini, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 59 (1954.), 51–52.

¹¹ Naime, Lisičar donosi natpis u sljedećem obliku: *Signia Ursa Signi / Symphori templum / Veneri Pelagiae a / solo fecit et signum / ipsius deae posuit / sac...* Pri tome, Lisičar je zaključio da zadnji redak ne sadrži imena konzula, niti su oni osnova za dataciju, već da bi to trebalo biti ime svećenika (*sac(erdote)*) koji je obavio posvetu. Vidi PETAR LISIČAR (bilj. 8), 128–129.

¹² Ostoič je zadnji redak pokušao dešifrirati kao: *SACL VMDO K AMIJ*. (u vezi s VM). NICOLÒ OSTOICH (bilj. 3), 39.

¹³ Mommsenova restitucija glasi: *Signia Ursa Signi / Symphori templum / Veneri Pelagiae a / solo fecit et signum / ipsius deae posuit / Falcone et Claro K. Mais cos*. THEODORUS MOMMSEN (bilj. 8), 392.

¹⁴ Valja napomenuti da Mommsen nije izrijekom istaknuo dataciju u CIL 3, pars I. Zaključak o takvoj Mommsenovoj dataciji je prema imenima konzula koja je Mommsen „restituirao” iznio Petar Lisičar. Makar, Lisičar je samo jednoznačno izrekao ono što je Mommsen naznačio svojom „restitucijom”. Vidi PETAR LISIČAR (bilj. 8), 128; THEODORUS MOMMSEN (bilj. 8), 392.

¹⁵ ŠIME LJUBIĆ (bilj. 4), 71.

¹⁶ BRUNA KUNTIĆ MAKVIĆ, Ljepokosa Korkira, *Arheološka istraživanja na području otoka Korčule i Lastova*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 20, (2001.), 169; IGOR BORZIĆ (bilj. 2), 263.

- ¹⁷ Ovdje se mora istaknuti da se Radićevo i Vukasovićevo čitanje natpisa može pronaći samo u citiranome Ljubićevu radu iz 1887., a sam Ljubić ne navodi odakle ga je preuzeo. Pa i Lisićar u svojem djelu preuzima isto čitanje iz Ljubićeva rada. Vidi ŠIME LJUBIĆ (bilj. 4), 70; PETAR LISIČAR (bilj. 8), 128, bilj. 3.
- ¹⁸ U slučaju restitucije prve riječi *Sac(e)l(lum)* Lisićar pak čini čudnu pogrešku. Iako je jasno iz Ljubićeva članka iz 1887. godine što Radić i Vukasović prepoznaju u skraćenici *sac*, Lisićar navodi da oni u njoj prepoznaju *sac(erdote?)*. Zbilja neobična Lisićarova pretpostavka koja bi podrazumijevala da je Lucije Kornificije svećenik na Korčuli, što je iznimno malo vjerojatno. Daleko bi se činilo izglednijim ono što Ljubić navodi da su mislili *sac(e)l(lum)*, iako ni to ne bi bilo najsretnije rješenje jer se već u tekstu navodi što je Signija Ursa podignula – *templum* i *signum*. Ako je podignula *templum*, onda nije podigla *sacellum*. Vidi PETAR LISIČAR (bilj. 8), 128.
- ¹⁹ Iako, ne kaže što je to za njega očito. ŠIME LJUBIĆ (bilj. 4), 71.
- ²⁰ ŠIME LJUBIĆ (bilj. 4), 71.
- ²¹ Ako ima sumnje, predložimo pregled <https://edh.ub.uni-heidelberg.de>
- ²² O Luciju Kornificiju i njegovim postignućima te životnom putu doznaje se i od Kasija Dionia, i od Apijana i Plutarha. Vidi DIO CASSIUS, *Roman History (Books 46-50)*, (Loeb Classical Library 82), William Heinemann Ltd-Harvard University Press, London-Cambridge (MA), 1955., knj. 49, 351–353, 379, 406–407; APPIAN, *The Civil Wars*, Penguin Books, London, 1996., knj. V, pog. 80, 86, 111, 112–115; PLUTARCH, *Plurarch's Lives VI (Brutus)*, (Loeb Classical Library 98), William Heinemann Ltd-Harvard University Press, London-Cambridge (MA), 1954., XXVII, 185–187.
- ²³ Za Oktavijana zasigurno jednog od najbitnijih s obzirom na to da je Dijana, prema Oktavijanovu mišljenju, igrala važnu ulogu u bitci kod Nauloha 36. g. pr. n. e., u kojoj je kao legat sudjelovao i Lucije Kornificije. Vidi OLIVIER HEKSTER, JOHN RICH, Octavian and the thunderbolt: The temple of Apollo Palatinus and the Roman tradition of temple building, *The Classical Quarterly* 56 (1) (2006.), 154.
- ²⁴ CHARLOTTE SCHREITER, *Giovannantonio Dosio und der Diana tempel des Cornificius auf dem Aventin*, PEGASUS, Berlin, 2000.
- ²⁵ RONALD SYME, *The Augustan Aristocracy*, Clarendon Press, Oxford, 1988., 1–15.
- ²⁶ Ovaj Sekst Pompej zasigurno nije pripadao Oktavijanovu krugu ljudi, stoga se postavlja pitanje kako je on dospio do mjesta konzula. Plauzibilnom se čini pretpostavka da ovo imenovanje ima veze s dogovorom iz Mizena iz 39. g. pr. n. e., kada je dogovoren četverogodišnji raspored nominacija trijumvirskih kandidata (predloženika) između Oktavijana, Marka Antonija i Seksta Pompeja. No, s obzirom na pogoršanje odnosa već 38. i konačni obračun 36. godine između Oktavijana i Seksta Pompeja, čini se da je Oktavijan, iz njemu poznatog razloga, odlučio na ovako osobit način poštovati davno propali dogovor. Naime, osim navedenog dogovora, nije razvidan ni jedan razlog zašto je ovaj inače po ničemu istaknuti član (osim po imenu) obitelji Pompeja zaslužio biti konzulom. O dogovoru iz Mizena vidi T. RICE HOLMES, *The Architect of the Roman Empire (44-27 BC)*, Clarendon Press, Oxford, 1928., 107–108. Gaius Stem iznio je pak pretpostavku da je ovaj Sekst Pompej zapravo predložen i biran kao zamjena za Seksta Pompeja, sina Gneja. Vidi GAIUS STERN, *Women, Children, and Senators on the Ara Pacis Augustae. A Study of Augustus' Vision of a New World Order in 13 BC*, doktorska disertacija, University of California, Berkley, 2006., 350–351, bilj. 77.
- ²⁷ IGOR BORZIĆ (bilj. 7, 2007.), 274. Jedino što Borzić u svojem radu nije prepoznao jest da je riječ o vrlo znakovitom imenu, odnosno nije zamijetio da je mogla, i najvjerojatnije jest, biti riječ o konzulu Luciju Kornificiju.
- ²⁸ U svakom slučaju, ne Ljubićevim zaključkom da se *secundo* može odnositi na ime nekoga drugog konzula za tu godinu. Nema nikakvog razloga za takvu pretpostavku. Cjelokupno je ime dano u dativu i čini jednu cjelinu. Zašto nije navedeno i ime drugog konzula, s obzirom na recentne događaje, zlosutnog imena Sekst Pompej, pokušali smo već razjasniti u prethodnim redcima. Vidi ŠIME LJUBIĆ (bilj. 4), 71.
- ²⁹ IGOR BORZIĆ (bilj. 2), 268.
- ³⁰ GEZA ALFÖLDY, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Carl Winter, Heidelberg, 1969., 121.
- ³¹ IGOR BORZIĆ (bilj. 2), 268.
- ³² Ovdje se valja osvrnuti i na pitanje koje je Borzić istaknuo u svojem magistarskom radu, a koje glasi: „... tko je mogao održavati kult Afrodite/Venere u periodu od Oktavijanova osvajanja otoka do osnivanja rimskih imanja.” IGOR BORZIĆ (bilj. 7, 2007.), 295. Prema svemu sudeći, naseljavanje otoka, barem u slučaju Potirne, a isto bi se moglo pretpostaviti i prema *opus reticulatum* u Velom poju kod Lumbarde, započelo je neposredno s provođenjem kaznene depopulacije otoka, što se očito dogodilo već 35. g. pr. n. e. Naposljetku, valja imati na umu da tegule PANSIANA, prisutne na otoku, bez dodatka carskih imena u žigu (npr. na lokaliteima Bradat-Mirje, Beneficijij-Gudulija itd.; vidi IGOR BORZIĆ /bilj. 7, 2007./, 259) imaju sličan datacijski raspon – 2. pol. 1. st. pr. n. e. na 1. pol. 1. st. n. e. kao i *opus reticulatum* (PANSIANA tip III, okvirno od 27. g. pr. n. e. do 14. g. n. e., a *opus reticulatum* ima nešto širi datacijski okvir – 2. pol. 1. st. pr. n. e. na 1. pol. 1. st. n. e.). I dodatno, baš kao što je to Robert Matijašić davno istaknuo, proliferacija tegula PANSIANA (bez dodatka carskog imena) najsnažnija je upravo u Augustovo doba na istočnoj obali Jadrana. Dakle, odgovor se zapravo sam nameće da nije postojala „medufaza” u naseljavanju otoka, već su prvi doseljenici, poput Signija, preuzeli svoja imanja netom 35. g. pr. n. e. O tegulama vidi, na primjer, ROBERT MATIJAŠIĆ, Cronografia dei bolli laterizi della figulina pansiana nelle regioni adriatiche, *Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité*, tome 95, n°2. 1983., 961–995. Za *opus reticulatum* vidi JEAN-PIERRE ADAM, *La Construction romaine. Matériaux et techniques*, J. Picard, Pariz, 1995., 144–145.
- ³³ DIETRICH BOSCHUNG, Zum Aufstellungskontext römischer Grabaltäre: Die Gräber der familia des C. Iulius Theophilus an der Via Appia, u: *Fragmenta Mediterranea Contatti, tradizioni e innovazioni in Grecia, Magna Grecia, Etruria e Roma. Studi in onore di Christoph Reusser* (ur. Luca Cappuccini, Christina Leopold, Martin Mohr), Zürich, 2017., 17–32.
- ³⁴ Kao što Boschung piše, nije do kraja jasno na koji je način Signija Ida bila povezana s Julijevcima, no Barbara Borg napominje: ... the non-Julii can be identified as being related to Iulii by marriage, and it is very clear that the socii made an effort to ensure that the burial plot passed on to heirs of the same family name. Vidi DIETRICH BOSCHUNG (bilj. 33), 27–28 (Tavola 2c); BARBA-

RA BORG, *Roman Tombs and the Art of Commemoration. Contextual Approaches to Funerary Customs in the Second Century CE*, Cambridge University Press, 2019., 171.

³⁵ Vidi <https://edh.ub.uni-heidelberg.de>

³⁶ BRUNA KUNTIĆ MAKVIĆ (bilj. 16), 175.

³⁷ BRUNA KUNTIĆ MAKVIĆ (bilj. 16), 169–181.

³⁸ Vidi više dolje. No, valja istaknuti da je isto zaključio i Igor Borzić koji se ipak daleko pomnije bavio pitanjem romanizacije otoka te je istaknuo: „Ipak, činjenica je da izravnih dokaza o kontinuitetu Afroditina/Venerina kulta na Korčuli do rimskog vremena i natpisa iz Potirne nema... Istina je da negdje s područja Blata, vjerojatno iz još uvijek neubicirane nekropole zajednice s gradi- ne Kopila, potječu dvije helenističke koštane igle, od kojih jedna na vrhu ima izvedenu figuru Afrodite/Venere, a druga Venerinu školjku. Ipak, u njima se ne moraju nužno vidjeti dokazi Afroditinu kultu, jer su one ovdje mogle doći i posredstvom trgovine kao i mnoštvo drugog importiranog materijala s istog lokaliteta. U pitanju kontinuiteta naseljenosti, a time i razvoja kulta, ne smije se zanemariti ni vjerojatno kratko trajanje lumbardske kolonije, te posebno prisilna depopulacija otoka 35. – 33. g. pr. Kr.” Vidi IGOR BORZIĆ (bilj. 7, 2007.), 298.

³⁹ PETAR LISIČAR (bilj. 8), 130–131.

⁴⁰ I dok Bruna Kuntić Makvić slijedi posve ispravno trag velikih mitoloških tema na istočnoj obali Jadrana i dokazuje odraze tih tema u pejzažu, doista je teško u štovanju Venere Pelagije u Potirni prepoznati odraz priče o ljepokosoj nimfi Korkiri ili Afroditu Knidskoj. Tim više što sama Venera nije puka rimska „prevedenica” Afroditina božanskog lika i njezine prirode, a odnos ovih dvaju božanstava nipošto nije jednostavan. Uostalom, suštinska se razlika razotkriva već u samom korijenu Venerina imena. Nadalje, ne treba smetnuti s uma da u rimskoj predodžbi Venera nije samo boginja ljepote, ljubavi i putenosti, već se s jednakom snagom povezuje s ratovanjem i ratnim uspjehom. Uostalom, njezin prvi hram kao Veneri Obsequens podignut je 295. g. pr. n. e. i to usred 3. Samnitskog rata. Vidi BARBARA LYNNE CARTER, *Horace's venus: Some aspects of her role in the Odes*, doktorska disertacija, Ohio State University, 1975., 2, 5–6. Nema sumnje da je u slučaju Venere riječ o snažnome zaštitničkom božanstvu sasvim specifičnih vojno-zaštitničkih svojstava, koja je tijekom 1. st. pr. n. e., nadmašila u tome svojem svojstvu i samog Jupitera. O nedoumicama o podrijetlu Venere i njezina imena vidi i ROBERT SCHILLING, *La religion romaine de Vénus depuis les origines jusqu'au temps d'Auguste*, de Boccard, Pariz, 1954., 33–46. U sklopu Augustove kulturno-religijske, pa i moralne reforme i Venera dobiva nova značenja, no prije svega kao začetnica roda Julijevaca, zaštitnica i majka naroda. O tome vidi PAUL ZANKER, *The Power of Images in the Age of Augustus*, The University of Michigan Press, 1988.

⁴¹ Kao što detaljno razjašnjavaju Amelia R. Brown i Rebecca Smith, pridjevci koji se povezuju s Afroditom, poput prije spomenutih i niza drugih, pripadaju grčkomu arhajskom, klasičnom i helenističkom svijetu i doživljaju svijeta od Hezioda nadalje. AMELIA R. BROWN, REBECCA SMITH, *Guardian Goddess of the Surf-Beaten Shore: The Influence of Mariners on Sanctuaries*

of Aphrodite in Magna Graecia, u: *Religious Convergence in the Ancient Mediterranean* (ur. Sandra Blakely, Billie Jean Collins), Lockwood Press, 2019., 19–42.

⁴² PAWEŁ GOŁYŻNIAK, Nereid or Venus? The impact of Augustus' 'cultural programme' in the private sphere reflected in glyptics, *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, Jahrgang 69-70 (2019./2020.), 8, 17, 21.

⁴³ PAWEŁ GOŁYŻNIAK, *Engraved Gems and Propaganda in the Roman Republic and under Augustus*, (Archaeopress Roman Archaeology 65) Archaeopress Archaeology, 2020., 229, fig. 875.

⁴⁴ Primjerice, PAWEŁ GOŁYŻNIAK (bilj. 43), fig. 876.

⁴⁵ A o značenju Venere Pelagije/Marine za Augustovu propagandu svjedoči i tzv. „Tellus” ili „Italia” reljef sa stražnje strane Augustova oltara mira. Onako kako je reljef protumačio Karl Galinsky, obje *velificans* figure po stranama panela predstavljaju Veneru – jednu na labudu (lijevo), drugu (desno) na morskom čudovištu. U ovoj posljednjoj „morskoj” Veneri, po našem mišljenju opravdano, Galinsky je prepoznao Pelagiju/Marinu, po mnogočemu ikonografsku i simboličku srodnicu Pelagija s gema Augustova doba. Vidi G. KARL GALINSKY, Venus in a Relief of the Ara Pacis Augustae, *American Journal of Archaeology* Vol. 70, No. 3 (1966.), 231–232.

⁴⁶ Kao što je Gołyżniak jasno istaknuo, ni na jednom od prikaza ne može biti riječ o Nereidi iz niza razloga. Pa piše: *Usually scholars identify her with Nereid... and some attempt to be more precise pointing to Amphitrite, Aura, Doride or Thetis. Unless there are some kind of personal attribute, like a shield in the case of Thetis, such precise identifications, however, are pointless.* PAWEŁ GOŁYŻNIAK, (bilj. 43). Oko oblikovanja prikaza Venere Pelagije i njezina značenja posebno vidi u PAWEŁ GOŁYŻNIAK (bilj. 42), 117; vidi i 113–128.

⁴⁷ PAWEŁ GOŁYŻNIAK (bilj. 42), 229.

⁴⁸ PAWEŁ GOŁYŻNIAK (bilj. 43), fig. 880-881.

⁴⁹ MARJETA ŠAŠEL KOS, *Appian and Illyricum*, Situla. Razprave Narodnega muzeja Slovenije 43, 2005., 67. Vidi i MARJETA ŠAŠEL KOS, The role of the navy in Octavian's Illyrian war, *Histria Antiqua* 21 (2012.), 97.

⁵⁰ PAWEŁ GOŁYŻNIAK, (bilj. 42), 122.

⁵¹ Vidi bilj. 45.

⁵² NICOLÒ OSTOICH (bilj. 3), 39.

⁵³ Kako Ostoich bilježi u pismu Mommsenu. Vidi citat gore u tekstu. THEODORUS MOMMSEN (bilj. 8), 392.

⁵⁴ S obzirom na to da su posjedi na Korčuli i Mljetu, shodno Apijanovu kazivanju, postali *bona vacantia* nakon provođenja izrazito stoge kazne nad Korkiranima i Meličanima. O tome vidi gore. O upravljačkim zadatcima carskih oslobođenika vidi P. R. C. WEAVER, *Familia Caesaris. A Social Study of the Emperor's Freedmen*, Cambridge University Press, 1972., 4–5.

⁵⁵ DINO DEMICHELI, Žrtvenik božice Salacije iz Trogira/Altara of the Goddess Salacia from Trogir, *Opuscula archaeologica* 31/2007 (2008.), 79.

